

TARPTAUTINIŲ NUSIKALTIMŲ TARPTAUTINIO PRIPAŽINIMO PROBLEMA IR
SSRS OKUPACIJOS METU PADARYTI NUSIKALTIMAI

Justinas Žilinskas *

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 69
Elektroninis paštas tek@mruni.lt*

Pateikta 2006 m. birželio 2 d., parengta spausdinti 2006 m. spalio 3 d.

Santrauka. Tarptautinėje teisėje tarptautinio nusikaltimo sąvokos apibrėžimas iki šiol kelia daug neatsakytų klausimų. Vienintelis šaltinis, kuriame mėginta pateikti tokį bendrąjį apibrėžimą, buvo 1996 m. redakcijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsniai. Minėtas šaltinis išskyrė tris svarbius požymius, būdingus tarptautiniam nusikaltimui: tai – tarptautinio įsipareigojimo pažeidimas; šis tarptautinis įsipareigojimas turi fundamentalią reikšmę tarptautinės bendrijos interesams; šį pažeidimą nusikaltimu pripažįsta visa tarptautinė bendrija. Daugiausia problemų kelia trečiasis požymis: ar jis turi būti taikomas, pvz., pagal *jus cogens* normos nustatymo analogiją (t. y. objektyviai), ar remiantis tam tikrų tarptautinių institucijų arba valstybių sprendimu vieną ar kitą įvykį laikyti tarptautiniu nusikaltimu (t. y. daugiau subjektyviai).

Išanalizavus įvairių valstybių praktiką paaiškėja, kad šios problemos sprendimas niekada nebūna tik teisinio pobūdžio. Itin ryškus šio klausimo politizavimas žvelgiant į dviejų totalitarinių režimų pasmerkimo istoriją – nacistinės Vokietijos (visuotinai pasmerkta 1945 m. Niurnbergo tribunolo nuosprendžiu) ir komunistinės SSRS, kurios padaryti nusikaltimai iki šiol tarptautiniu lygiu pasmerkti tik epizodiškai.

Tarptautinės teisės šaltiniai, reglamentuojantys individų atsakomybę už tarptautinius nusikaltimus, tokios sąlygos nekulia, o valstybių praktika rodo, kad asmenys, padarę net ir nusikaltimus, kurių visuotinai nepasmerkė tarptautinės institucijos, gali būti traukiami baudžiamojon atsakomybėn. Taigi tarptautinis nusikaltimo pripažinimas nėra būtina sąlyga keliant individualios atsakomybės už tarptautinius nusikaltimus klausimą.

Kita vertus, išanalizavus Lietuvos teisėsaugos institucijų nesėkmes matyti, kad ribotas tarptautinis pripažinimas yra didelė kliūtis tarptautiniam bendradarbiavimui (Nachmano Dušanskio, Petro Raslano ekstradicijos bylos). Bendradarbiauti taip pat trukdo kai kurie diskutuoti Lietuvoje įstatymų leidėjų sprendimai dėl karo nusikaltimų, nusikaltimų žmoniškumui ir genocido reglamentavimo (pvz., nuostata, kad didžioji dauguma SSRS represinių darinių padarytų nusikaltimų buvo genocidas, ypač sunkiai įrodomas nusikaltimas, išplėstinis genocido traktavimas, etc.)

Pagrindinės sąvokos: tarptautinis nusikaltimas, nusikaltimai žmoniškumui, genocidas.

IVADAS

2005 m. lapkričio 20 d. pasaulis pažymėjo svarbią datą – 60 metų nuo Tarptautinio karinio Niurnbergo tribunolo veiklos pradžios. Deja, abejoti neverta – Niurnbergo tribunolas anaipol nebuvo pats teisingiausias teismas žmonijos istorijoje [1]. Kita vertus, jis padarė labai svarbų darbą: nustatė tam tikrus fizinių asmenų atsako-

mybės už sunkiausių tarptautinės teisės pažeidimus principus, kurie ilgainiui tapo ypač svarbiomis tarptautinės teisės normomis. Būtent po Niurnbergo tribunolo buvo teisiškai įtvirtinti principai, kad asmuo yra atsakingas už padarytą tarptautinį nusikaltimą, net jeigu jis tuo metu buvo valstybės vadovas ar pareigūnas, kad įsakymo davimas arba vykdymas neatleidžia nuo atsakomybės, kai padaromas tarptautinis nusikaltimas [2]. Vėliau šias nuostatas papildė principai, jog už tarptautinius nusikaltimus netaikomi jokie senaties terminai [3] ir kt.

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės teisės katedros docentas.

Niurnbergo tribunolo jurisprudencija tapo vadina-
mųjų postniurnberginių teismo procesų bei tolesnių
tarptautinių dokumentų, kuriančių tarptautinių nusikal-
timų reglamentavimo sistemą, pagrindu.

Kita vertus, dar nuo Niurnbergo laikų tarptautinėje
teisėje glūdėjo ir, deja, tebeglūdi neišspręsta problema:
kada ir, svarbiausia, kas gali pasakyti, kad padaryta vei-
ka yra tarptautinis nusikaltimas? Nes tik pripažinus, kad
yra padarytas tarptautinis nusikaltimas, galima kalbėti
apie jo pasekmių likvidavimą bei atsakomybę už jį.

Tarptautinė teisė pagrįsta jos subjektų lygiateisiš-
kumu, o lygus lygiam galios neturi, tad jeigu viena vals-
tybė nuspręs, kad daromas tarptautinės teisės nusikalti-
mas, ar to jau užtenka? O jeigu sprendimą priims tarp-
tautinė organizacija? Tačiau juk tarptautinių organizaci-
jų sprendimai jos nariams dažniausiai teturi rekomenda-
cinį pobūdį. Kyla ir daugiau klausimų: kas tokio nusi-
kaltimo subjektas – valstybė ar fizinis asmuo? Ar kiek-
vieno tarptautinio nusikaltimo atveju ims veikti ypatingieji
principai: atsakomybės galiojimas atgaline data, *aut dedere aut judicare*, universalioji jurisdikcija?

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti tarptautinio nu-
sikaltimo tarptautinio pripažinimo problemą bei kaip
pripažinimo problema atspindi sprendžiant atsakomy-
bės už SSRS okupacijos metu padarytus nusikaltimus
klausimus.

Šio straipsnio objektas – tarptautiniai dokumentai
ir tarptautinės teisės doktrinos šaltiniai, reglamentuojan-
tys bei analizuojantys tarptautinio nusikaltimo sąvoką,
taip pat įvairūs dokumentai, sprendžiantys vieną ar kitą
SSRS padarytų nusikaltimų pripažinimo, vertinimo ar
baudžiamojo persekiojimo klausimą. Straipsnio išvados
grindžiamos sisteminiu, lyginamuoju, analitiniu meto-
dais.

1. TARPTAUTINIO NUSIKALTIMO PRIPAŽINIMO PROBLEMA

Iki šiol kyla painiavos netgi apibrėžiant tarptautinio
nusikaltimo sąvoką. 1996 m. Jungtinių Tautų Tarptauti-
nės teisės komisijos Straipsnių dėl valstybių atsakomy-
bės projekto (toliau – Straipsniai) redakcijos projekto 19
straipsnyje tarptautinis nusikaltimas apibrėžtas taip:
„Tarptautinės teisės pažeidimas, kurį valstybė įvykdo
pažeisdama tarptautinį įsipareigojimą, turintį tokią es-
minę reikšmę tarptautinės bendrijos fundamentaliems
interesams, dėl kurios ši pažeidimą nusikaltimu pripa-
žįsta visa (*as a whole*) tarptautinė bendrija, yra tarptau-
tinis nusikaltimas [4]“.

Taigi šiame apibrėžime išskiriamos kelios svarbios
sąlygos:

- pirma, tai – tarptautinio įsipareigojimo pažeidi-
mas;
- antra, šis tarptautinis įsipareigojimas turi funda-
mentalią reikšmę tarptautinės bendrijos intere-
sams; ir
- trečia, ši pažeidimą nusikaltimu pripažįsta visa
tarptautinė bendrija.

Pirmosios dvi sąlygos yra gana aiškios (įsipareigo-
jimo pažeidimas ir įsipareigojimo reikšmės fundamenta-

lumas), objektyvios, o trečioji sąlyga, reikalaujanti, kad
ši pažeidimą nusikaltimu pripažintų visa tarptautinė
bendrija, nėra iki galo aiški ir gali būti interpretuojama
įvairiai. Kyla klausimas, ar tokia formuluoatė reiškia, kad
tam tikras veiksmas pagal visuotinai pripažintą susita-
rimą (pvz., plačiai ratifikuotą konvenciją) turi būti pri-
pažįstamas tarptautiniu nusikaltimu *per se* (kaip *jus co-
gens* normos atveju), ar ji reiškia, kad kiekvienu *ad hoc*
atveju kažkas turi priimti sprendimą vieną arba kitą
tarptautinį pažeidimą pripažinti ir tarptautiniu nusikal-
tumu.

V. Vadapalo nuomone, nustatant, ar padarytas tarp-
tautinis nusikaltimas, reikia tarptautinės institucijos
sprendimo: Saugumo Tarybos ar Generalinės Asamblė-
jos rezoliucijos arba Tarptautinio Teisingumo Teismo
sprendimo arba konsultacinės išvados, t. y. pažeidimo
kvalifikavimas kaip tarptautinio nusikaltimo negali būti
vienos ar kelių valstybių reikalas. Pvz., iš Jungtinių
Tautų įstatų 39 straipsnio ir 1974 m. agresijos apibrėži-
mo (Generalinės Asamblėjos rezoliucija 3314 (XXIX, 4
straipsnis) plaukia, kad agresijos aktą gali nustatyti Sau-
gumo Taryba [5, 362]. Kitaip tariant, teoriškai gali būti
padaryti veiksmai, kurie, tarkime, vienos ar kelių vals-
tybių manymu, turi tarptautinio nusikaltimo požymių,
tačiau, kol nebus tarptautinės institucijos sprendimo, kiti
tarptautinės teisės subjektai turi teisę nelaikyti tokio pa-
žeidimo tarptautiniu nusikaltimu arba tam tikra jo rūši-
mi. Pvz., neseniai buvo kilusi problema, kaip kvalifi-
kuoti humanitarinę katastrofą Sudano Darfūro provinci-
joje? Tarptautinėje spaudoje dažniausiai ten padaromi
nusikaltimai apibūdinami kaip genocidas, tačiau JT
Saugumo Taryba dėl įprastinių valstybių tarpusavio ne-
susitarimo taip ir nesugebėjo priimti vieno sprendimo,
apsiribodama bendro pobūdžio kvalifikacija, t. y. įvar-
dydama juos tarptautinės humanitarinės teisės pažeidi-
mais [6].

Tarptautinio nusikaltimo pripažinimo srityje iki
šiol tarptautinės teisės praktika iš tiesų ejo tokiu keliu –
pavadinkime jį pagal analogiją *ad hoc* (tam tikro atvejo)
pripažinimu: pvz., kad hitlerinė Vokietija vykdė nusi-
kaltimus taikai, karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmo-
niškumui, konstatavo Antihitlerinės koalicijos sąjungi-
ninkai, Niurnbergo tribunolas, kurio įstatų ir nuosprend-
žio principus vėliau pripažino Jungtinės Tautos, kad
buvusioje Jugoslavijoje įvykdyti žiaurumai buvo nusi-
kaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai – Jungtinių
Tautų Saugumo Taryba. Tarptautinės institucijos šiuo
atveju tarsi atlieka vaidmenį, kurį nacionalinėje teisėje
atlieka teismai.

Tačiau akivaizdu, kad *ad hoc* pripažinimo sąlyga
suponuoja subjektyvumo kriterijų ir daug problemų.
Pvz., ir Armėnijos valstybei, ir armėnų diasporai iki šiol
nepavyksta pasiekti, kad pasaulyje būtų visuotinai pri-
pažintas 1915–1923 m. Turkijos vykdytas armėnų ge-
nocidas. Atrodo, istoriniai faktai akivaizdūs, nusikalti-
mus Antantės sąjungininkai netgi buvo pripažinę Sevro
sutartimi – deja, ji neišsigaliojo. Tačiau po Loanos su-
tartimi suteiktos amnestijos, galima teigti, dėl politinių
priežasčių, Turkijai vengiama priminti, kad šios valsty-
bės teritorijoje buvo vykdomas vienas iš baisiausių XX

a. nusikaltimų. Bet koks žingsnis ta linkme sulaukia labai griežtų Turkijos protestų (pvz., 2001 m. sausio 18 d. Prancūzijos parlamento Žemiesiems rūmams vienbalsiai priėmus įstatymą, jog 1915 m. buvo vykdytas armėnų genocidas, Turkija atšaukė savo ambasadorių konsultacijoms [7]). Liūdniausia, kad net Europos Sąjunga, paprastai nelinkusi nuolaidžiauti šiais klausimais, atsisakė nuostatos sieti Turkijos derybų pradžią su armėnų genocido fakto pripažinimu, nors ir spustelėjo Turkiją dėl rašytojo Orhano Pamuko bylos, iškeltos už tai, kad rašytojas viešai paminėjo armėnų genocidą [8], bet tai labiau susiję su žodžio laisvės nei su tarptautinio nusikaltimo pripažinimu. Panašus atvejis yra ir Rusijos Federacijos Čečenijoje vykdoma politika. Nevyriausybinių organizacijų apie tai kalba nuolatos [9], o pasaulis – tyli. Tokie paradoksai kelia klausimą: ko verta tarptautinio nusikaltimo samprata, jeigu viena iš pagrindinių sąlygų yra subjektyvaus, politiškai lengvai paveikiamo pobūdžio? Manytume, atsakymas yra paprastas: dėl tarptautinės teisės ypatybių tarptautinio nusikaltimo pripažinimo klausimas yra ne tiek teisinė, kiek politinė problema. Nepaisant to, kad, pvz., V. Vasilenko teigimu, „vertinamieji valstybių elgesio kvalifikavimo kaip tarptautinio pažeidimo kriterijai kiekvienu konkrečiu atveju yra tarptautiniai aktai, kurių nuostatos buvo pažeistos“ [10], tokių kriterijų vertinimo objektyvumas neturi jokio teisinio verifikavimo mechanizmo. Būtent dėl to tarptautinio pripažinimo objektyvumo problemos vengiama netgi fundamentaliuose veikaluose, skirtuose tarptautiniams nusikaltimams [11].

Kita vertus, ar įmanoma apsieiti be tam tikro institucinio tarptautinio pažeidimo kaip tarptautinio nusikaltimo įvertinimo? Nors TTK komentuodama minėto Straipsnių projekto 51 str. ir pažymėjo, kad „pirmiausia, kad nusikaltimas buvo padarytas, turėtų spręsti nukentėjusioji valstybė ar valstybės“ [12], tačiau, palikus šį klausimą spręsti kiekvienai valstybei savo nuožiūra, vėlgi susiduriame su „nuomonės“ problema. Pvz., Lietuvos nuomone, armėnų genocidas Osmanų imperijoje buvo, Turkijos nuomone, – genocido nebuvo, buvo „neramumai“. Tokiu atveju tarptautinės institucijos tarsi turėtų padėti išspręsti požiūrių skirtumo problemą, suformuoti bendrą požiūrį, bet, kaip rodo pateikti pavyzdžiai, jos dažniausiai nepajėgios to padaryti, ypač tokiu opiu klausimu kaip tarptautiniai nusikaltimai.

Tarptautinio nusikaltimo klausimo sprendimo politizavimo opumas akivaizdžiai atsiskleidė ir Romos konferencijoje steigiant Tarptautinį Baudžiamąjį Teismą. Čia susikirto valstybių interesai mėginant apibrėžti vieną iš tarptautinių nusikaltimų – agresiją. Valstybės, turinčios veto teisę Saugumo Taryboje, reikalavo, kad Tarptautinis Baudžiamasis Teismas negalėtų savarankiškai, be Saugumo Tarybos sprendimo, konstatuoti agresijos; valstybės, norinčios užkirsti kelią dažnai ydingai Saugumo Tarybos hegemonijai šioje srityje, daugiausia iš „bendraminčių valstybių grupės“, laikėsi nuostatos, kad Tarptautinis Baudžiamasis Teismas turi būti nepriklausomas [13]. Deja, 1998 m. Romos konferencijai apibrėžti agresijos nepavyko. To taip pat iki šiol nepa-

vyko padaryti ir jau veikiančio Tarptautinio Baudžiamąjo Teismo valstybių narių asamblėjai.

Kita vertus, Tarptautinis Baudžiamasis Teismas su stipria nepriklausomos prokuratūros institucija papildė institucijų, galinčių pripažinti tarptautinio nusikaltimo padarymą, skaičių. Romos statuto 13 str. nurodyta, kad tyrimas Tarptautiniame Baudžiamajame Teisme gali būti atliekamas remiantis trimis pagrindais: 1) valstybės dalyvės prašymu 2) Saugumo Tarybos prašymu 3) prokuroro iniciatyva [14]. Galbūt galima tikėtis, kad būtent Tarptautinio Baudžiamąjo Teismo nepriklausomumas (jam valstybės dalyvės skiria labai daug dėmesio ir neketinama nusileisti didžiųjų valstybių diktatui arba privilegijų reikalavimui – apie tai byloja net griežta ES opozicija JAV pretenzijoms dėl jos piliečių imuniteto [15]) padės spręsti šį politiškai sudėtingą klausimą.

Taigi dabar tarptautinėje teisėje vienokį sprendimą dėl tos pačios situacijos galės priimti Jungtinių Tautų Saugumo Taryba, o kitoki – Tarptautinis Baudžiamasis Teismas. Tai irgi puikiai rodo problemos įvairiapusiškumą.

Kaip jau minėjome, tarptautinių nusikaltimų atžvilgiu veikia išimtiniai principai, būtini siekiant sėkmingai persekioti tarptautinius nusikaltėlius. Jie turėtų būti taikomi vertinant kiekvieną tarptautinį nusikaltimą, tačiau jeigu kita valstybė nepripažins tam tikrų įvykių tarptautiniais nusikaltimais, ji gali tiesiog atsisakyti šiuos principus taikyti. Taigi kol nėra tarptautinio pripažinimo, valstybė, nors ir numaćiusi baudimą savo įstatymais, nesugebės „pasiekti“ nusikaltėlio, esančio ne jos teritorijoje. Kitaip tariant, nusikaltimo tarptautinis pripažinimas – tai ir sėkmingo tarptautinio bendradarbiavimo prielaida.

2. TARPTAUTINIO NUSIKALTIMO PRIPAŽINIMO PROBLEMOS ĮTAKA VERTINANT IR PERSEKIOJANT SSRS PADARYTUS NUSIKALTIMUS

Įprasta teigti, kad Lietuvoje buvo vykdyti nacistinės Vokietijos ir komunistinės Sovietų Sąjungos nusikaltimai. Nacistinės Vokietijos okupacinė administracija Lietuvoje vykdė ne tik Holokaustą, bet ir nusikaltimus prieš kitus Lietuvos gyventojus, taip pat antinacinės rezistencijos dalyvius. Nacistinės Vokietijos vykdytus nusikaltimus Lietuvoje įvertino Niurnbergo tribunolas, ir tribunolo nuosprendis juos apima, t. y. jie pripažinti tarptautiniais nusikaltimais tarptautiniu lygiu.

Visai kitokia padėtis susiklostė vertinant Sovietų Sąjungos Lietuvoje okupacijos metais įvykdytus nusikaltimus žmoniškumui. Beje, ši padėtis niekuo nesiskiria nuo pasaulinio konteksto. Kaip atkreipia dėmesį Francois Furet, „Norom nenorom esi čia priblokštas ryškaus kontrasto. 1945 m. nugalėtojai pasmerkė nacizmą, teisėtai apkaltinę jį aibe nusikaltimų, ypač žydų genocidu. Begalė tyrinėtojų visame pasaulyje išstisus dešimtmečius dirba, nagrinėdami šį klausimą. (...) O apie komunizmo nusikaltimus tokių darbų nėra“ [16].

Komunizmo nusikaltimų pasmerkimo klausimą mėgino kelti 2000 m. vykęs Vilniaus antikomunistinis

kongresas ir Tarptautinis Vilniaus visuomeninis tribunolas, bet jis buvo keliamas tik visuomeniniu lygiu. Dirba Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, bet ji pati prisi- pažiūsta, kad „neturi galios veikti kaip kaltintojas ar ad- vokatas. Tačiau Komisija yra suinteresuota baudžia- muoju persekiojimu individų, apkaltintų karo nusikalti- mais Lietuvos Respublikos teritorijoje“ [17].

Tam tikros pastangos dedamos ir tarptautinėje are- noje, nors rezultatai, deja, menki.

2003 m. lapkričio 7 d. Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja rezoliucija A/C.3/58/9 patvirtino jungtinę Azerbaidžano, Bangladešo, Baltarusijos, Benino, Bosni- jos ir Hercegovinos, Ukrainos, JAV ir dar 36 valstybių deklaraciją dėl 1932–1933 m. Didžiojo bado Ukrainoje (*Golodomor*) 70-ųjų metinių. Joje atkreiptas dėmesys, jog totalitarinis režimas, sukeldamas šį badą, nusinešė milijonus gyvybių, o valstybės narės pakviestos pagerbti šias aukas ir pabrėžta, kad žinias apie tokias baisias tra- gedijas reikia skleisti kuo plačiau. Kita vertus, labai keistai rezoliucijoje atrodo užuomina, kad badą „iš da- lies organizavo Ukrainos Vyriausybė“ [18], nors, kaip žinome, Ukraina tuo metu tebuvo eilinė Sovietų Sąjun- gos respublika ir pirmiausia vykdė SSRS vadovybės nu- rodymus.

Europos Tarybos Parlamentinė asamblėja 2006 m. sausio 25 d. po ilgų ir sunkių derybų priėmė rezoliuciją „Poreikis pasmerkti totalitarinių komunistinių režimų nusikaltimus“ [19], kurioje griežtai pasmerkė tokių re- žimų padarytus nusikaltimus, nors, daugiausia Rusijos pastangomis, konkrečios valstybės, tokios kaip SSRS, joje nebuvo nurodytos. 2005 m. ET Parlamentinės asamblėjos rezoliuciją 1455 atsirado vienos eilutės įra- šas dėl Rusijos išipareigojimų „buvusioms okupuotoms Baltijos šalims“ [20]. Pripažinti ir pasmerkti Baltijos ša- lių okupaciją kvietė ir JAV Senato (2005 m. gegužės 20 d.) ir Kongreso (2005 m. liepos 22 d.) rezoliucijos, nors jose nebuvo minima būtinybė persekioti nusikaltėlius, tuo metu dariusius masinius ir žiaurius nusikaltimus, tik kalbama, kad okupuotų tautų gyventojai patyrė terora, žudynes ir deportacijas, bet to aiškiai per maža kalbant apie konkrečius teisinius klausimus. Vienintelis toks paminėjimas – 1996 m. ET Parlamentinės asamblėjos rezoliucija 1096 „Dėl priemonių atsisakant buvusių ko- munistinių režimų palikimo“ [21] – joje valstybėms siū- loma netaikyti šiems nusikaltimams senaties terminų.

Deja, šiame kontekste itin nemaloniai nuteikia Iz- raelio piliečio, buvusio SSRS represinių institucijų dar- buotojo Nachmano Dušanskio išdavimo Lietuvai byla – 2003 m. Izraelio ministras Meiras Shitritas pareiškė, jog N. Dušanskio nusikaltimai padaryti anksčiau nei Izrae- lio teisėje numatytas 20 metų senaties terminas, todėl jis negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn (...). Be to, Izraelio ministro teigimu, N. Dušanskio byloje netaikytinos kitos įstatymų dėl genocido išimtys, nes jam inkriminuojami nusikaltimai nėra susiję su nacių režimu [22]. Kitaip tariant, tai reiškia, kad Izraelis SSRS vykdytų nusikaltimų nepripažįsta tarptautiniais nusikal- timais žmoniškumui, genocidu ir netaiko minėtų tarp- tautinės teisės ypatingųjų principų.

Ar tai reikštų, kad tarptautinės teisės požiūriu SSRS nusikaltimų klausimas Lietuvoje ir pasaulyje kvestionuojamas ir niekas neužtikrins tinkamo tarptau- tinio tokių nusikaltėlių persekiojimo? Matyt, tokia išva- da būtų per drąsi.

Pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad tarptau- tinio nusikaltimo sąlygos, kurias mes minėjome, yra ke- liamos tarptautiniam nusikaltimui kaip valstybės pada- rytam tarptautinės teisės pažeidimui, dėl kurio kyla vals- tybių atsakomybė. Tačiau sąvokos „tarptautinis nusikal- timas“ taikymas valstybės atžvilgiu yra abejotinas, nes sąvoka „nusikaltimas“ paprastai siejama su baudžiamąja atsakomybe, kurios subjektas gali būti tik fizinis asmuo. Nepaisant to, kad kai kuriuose Jungtinių Tautų doku- mentuose (pvz., minėtoje 1974 m. JT GA rezoliucijoje dėl agresijos apibrėžimo) ir vartojamas terminas „tarp- tautinis nusikaltimas“ nedetalizuojant subjekto, vis dėlto galutinėje Straipsnių redakcijoje šios sąvokos neliko, tiksliau, ji buvo pakeista išipareigojimų, kuriuos nustato bendrosios tarptautinės teisės imperatyvinės normos, sunkių pažeidimų koncepcija [23]. Tad galima teigti, jog ir Straipsniuose laikomasi nuostatos, kad tarptautinis nusikaltimas – pirmiausia fizinio asmens padaryta vei- ka, draudžiama tarptautinės teisės.

Pabrėžtina, kad individualios atsakomybės už tarp- tautinius nusikaltimus sritį nagrinėjančiuose teisės šalti- niuose neteko rasti sąlygos, kad fizinio asmens padary- tas nusikaltimas būtinai turi būti pripažintas ir kaip vals- tybės nusikaltimas tarptautinės institucijos, neatsižvel- giant į tai, kad daugelio tarptautinių nusikaltimų (pvz., genocido) padarymas tiesiog neįmanomas be valstybės arba valstybės tipo organizacijos dalyvavimo, bet vis dėlto stengiamasi atskirti tarptautinį nusikaltimą kaip valstybės padarytą tarptautinės teisės pažeidimą ir tarp- tautinį nusikaltimą kaip fizinio asmens padarytą pažei- dimą.

Praktika, atrodo, irgi darosi objektyvesnė: pvz., ge- nerolo Pinočeto diktatūros Čilėje laikotarpiu įvykdyti nusikaltimai žmoniškumui taip pat nebuvo rimtai nagri- nėti tarptautinių institucijų ir nesulaukė bendro pasmer- kimo, tačiau tai nesukliudė Ispanijos teisėjui Baltazarui Garzonui apkaltinti buvusį diktatorių naudojusi kanki- nimą kaip valstybės politikos priemonę, prievarta pa- grobus apie 1000 žmonių, vykdžius genocidą, o Didžio- sios Britanijos teismams ir teisminėms institucijoms (tarp jų ir Lordų Rūmams) svarstyti generolo A. Pinoče- to ekstradicijos klausimą, įtariant jį padarius nusikalti- mus žmoniškumui [24].

Iš tiesų būtų neatleistina individo baudžiamosios atsakomybės sąlygas griežtai sieti su valstybės atsako- mybe, nes tada tarptautinis baudžiamasis teisingumas neabejotinai atsidurtų aklavietėje. Ne veltui Straipsnių (galutinės 2001 m. redakcijos) 58 str. skelbiama: „Šie straipsniai neturi jokios įtakos individualios atsakomy- bės asmens, veikiančio kaip valstybės organas ar agen- tas pagal tarptautinę teisę, klausimui“ [25].

Apibendrinami nagrinėtą klausimą galime teigti, kad tarptautinio nusikaltimo pripažinimas tarptautinėje institucijoje nėra būtinas fizinio asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybėn pagrindas. Tačiau toks pri-

pažinimas yra labai vertinga tarptautinio bendradarbiavimo sąlyga, todėl būtina visais įmanomais būdais kelti šį klausimą tarptautinėse institucijose – tai rodo jau cituotas Nachmano Dušanskio ekstradicijos bylos pavyzdys [22]. Deja, SSRS padarytų nusikaltimų tarptautinis pripažinimas iki šiol yra per lėtai sprendžiama politinė-teisinė problema. Dabartinės situacijos analizė, ypač žingsniai į priekį 2005 m., gal ir duotų pagrindo truputį didesniam optimizmui, tačiau reikia turėti omenyje, jog norint, kad tie žingsniai turėtų kokią nors poveikį, būtinas Rusijos noras ir politinė valia, kuri, kaip matyti, yra diametraliai priešinga.

Kita vertus, siekiant sėkmingo tarptautinio teisinio bendradarbiavimo labai svarbu tarptautinės teisės normas tinkamai perkelti į nacionalinės teisės sistemą. Kaip žinome, tarptautinių nusikaltimų sudėčių dispozicijos pirmiausia buvo suformuluotos tarptautinėje teisėje ir tik tada pateko į nacionalines teises sistemas. Svarbu ir tai, jog tarptautinė teisė valstybėms palieka teisę savo nuožiūra nuspręsti, kaip į nacionalinę sistemą bus perkeltos atitinkamos tarptautinės teisės normos, bet beveik visuomet, jeigu tarptautinė sutartis reglamentuoja tam tikrus baudžiamosios teisės klausimus, šis reguliavimas yra taikomas ne tiesiogiai, o per transformacijos procedūrą – perkeltiant tokias normas į baudžiamuosius kodeksus arba specialius įstatymus.

Šios normos į Lietuvos teisę buvo perkeltos labai nenuosekliai, tad nekeista, kad rezultatas problemiškas: dauguma XV LR BK skyriaus nusikaltimų dispozicijų daugeliu atvejų neatitinka tarptautinės teisės šaltinių. Pirmiausia tai pasakytina apie išplėstinį genocido traktavimą (99 straipsnis), netinkamai perkeltus nusikaltimus žmoniškumui (100 straipsnis „Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis“ [26]), rimtai taisytiną karo nusikaltimų reglamentavimą [27].

Problemų tarptautinių nusikaltimų baudimo sistemoje kilo ir dar dėl vienos svarbios priežasties: nesant pakankamos teisinės analizės, remiantis 1992 m. įstatymo dėl Lietuvos gyventojų genocido 2 straipsniu, visi sovietinio režimo nusikaltimai buvo įvardyti kaip genocidas [28].

Sunku tiksliai pasakyti, kodėl buvo pasirinktas toks sprendimas. Galbūt dėl to, kad genocidas laikomas pačiu baisiausiu nusikaltimu, kurio nereikia papildomai aiškinti – visi apie jį yra ką nors girdėję. Nei nusikaltimai žmoniškumui, nei karo nusikaltimai visuomenėje nėra taip plačiai žinomi kaip genocido atvejai, nors *per se* genocidas nėra pavojingesnis už nusikaltimus žmoniškumui ar karo nusikaltimus. Viskas priklauso nuo situacijos: pvz., genocido aukomis Ruandoje tapo apie 800 tūkst. žmonių [29], o nusikaltimai žmoniškumui SSRS Stalino valdymo metais nusinešė milijonus aukų (vien dėl bado Ukrainoje, apytiksliais duomenimis, mirė 3,2 mln.) [30].

Deja, daugeliu atvejų genocido kaip pagrindinės SSRS vykdytų nusikaltimų rūšies pasirinkimas mūsų baudžiamosioms institucijoms tik sukėlė papildomų rūpesčių.

Pirmiausia, genocidas yra labai sunkiai įrodomas nusikaltimas (pvz., Tarptautinio tribunolo buvusiai Ju-

goslavijai bylose tiktai vienu atveju pavyko įrodyti, kad kaltinamasis vykdė genocidą Srebrenicos žudynėse [31]). Antra, išplėstinė genocido sąvoka, įtvirtinta LR baudžiamuosiuose įstatymuose, buvo puikus formalus pretekstas kai kurioms valstybėms atsisakyti suteikti pagalbą: pvz., Lietuvos Respublikos prokuratūra yra gavusi Rusijos Federacijos generalinio prokuroro pavaduotojo – vyriausiojo karinio prokuroro pasirašytą oficialių atsakymą, kuriame atsisakoma pateikti dokumentus iš tam tikrų NKVD-MGB bylų motyvuojant tuo, kad Lietuvos įstatymai išplėščiau traktuoja genocido sąvoką, negu ji apibrėžta Jungtinių Tautų konvencijoje [32]. Aišku, galima tik spėlioti, ar būtų buvęs kitoks atsakymas, jeigu būtų tiriami, pvz., karo nusikaltimai, bet vis dėlto formalią priežastį sukūrė pati Lietuva.

Iki šiol sunku rasti atsakymus, kodėl iki pat 2000 m. Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje nebuvo nusikaltimų žmoniškumui sąvokos, kodėl toks netobulas karo nusikaltimų skyrius, kodėl tik dabar pradėta tokias veikas kvalifikuoti pagal kitus straipsnius (pvz., A. Dailidė buvo kaltinamas pagal LR BK 100-ąjį str., nors jo tuometinis viršininkas A. Lileikis buvo kaltinamas pagal LR BK 99 str. – dėl genocido. Tiesa, šiuo atveju A. Dailidės kaltinimas pagal 100-ąjį str. taip pat kelia pagrįstų klausimų, ypač turint omenyje, jog jo nusikaltimai buvo padaryti vykdant Holokaustą).

IŠVADOS

1. Tarptautinio nusikaltimo bendroji sąvoka tarptautinės teisės pagrindiniuose šaltiniuose nėra apibrėžta. Įvairūs pagalbiniai šaltiniai leidžia teigti, kad išskiriami bent trys elementai: tarptautinio įsipareigojimo pažeidimas; tarptautinis įsipareigojimas turi fundamentalią reikšmę tarptautinės bendrijos interesams; šį pažeidimą nusikaltimu pripažįsta visa tarptautinė bendrija.

2. Tarptautinio nusikaltimo tarptautinio pripažinimo (trečiąją) sąlyga galima aiškinti dvejopai, kaip: 1) sąlyga, kad tam tikra veika turi būti draudžiama pagrindiniu ir plačiai pripažįstamu tarptautinės teisės šaltiniu (pvz., tarptautine konvencija ar papročiu, analogija *jus cogens* normai); 2) specialios tarptautinės institucijos sprendimą (pvz., Niurnbergo tribunolo nuosprendis).

3. Tarptautinės praktikos analizė leidžia daryti vienareikšmę išvadą: konkretaus tarptautinio nusikaltimo (kaip valstybės veikos) pripažinimas tarptautinėse institucijose yra labai politizuotas procesas, todėl ši sąlyga negali būti vertinama kaip objektyvi.

4. Tarptautiniam nusikaltimui kaip fizinio asmens veikai tarptautinis pripažinimas nėra būtinas, bet pageidautinas kaip sąlyga, užtikrinanti lengvesnę tarptautinį teisinį bendradarbiavimą.

5. SSRS okupacijos bei aneksijos laikotarpiu įvykdytų nusikaltimų Lietuvoje nesvarstė tarptautinės institucijos, ir tai gerokai apsunkina tarptautinį bendradarbiavimą persekiojant šiuos nusikaltimus. Keletas rekomendacinio pobūdžio dokumentų, priimtų daugiausia Europos Tarybos Parlamentinės asamblėjos, nėra pakankamas pagrindas teigti, jog problema išspręsta arba sprendžiama veiksmingai. Papildoma priežastis – Lietu-

vos šios srities baudžiamųjų įstatymų netobulumas bei iš dalies tarptautinių teisės normų neatitikimas.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. **Making Justice** ant Nuremberg // http://www.bbc.co.uk/history/war/wwtwo/war_crimes_trials_01.shtml (žiūrėta 2006 m. kovo 21 d.).
2. **Principles of Nuremberg** // <http://www.wagingpeace.org/menu/issues/international-law/start/un-nuremberg-principles.htm> (žiūrėta 2006 m. kovo 27 d.).
3. **Konvencija** „Dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir už nusikaltimus žmoniškumui“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 23–856.
4. **Draft Articles on State Responsibility** // International Law Commission Report, 1996. Chapter III. (A/51/10).
5. **Vadapalas V.** Tarptautinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius, 1998.
6. **Žr. S/RES/1591(2005)** // <http://www.darfurpeaceanddevelopment.org/reports.php?ID=327> (žiūrėta 2006 05 05).
7. **Armenia: Turkey Recalls Ambassador From France Over Genocide Bill** <<http://www.rferl.org/nca/features/2001/01/18012001103030.asp>>
8. **Court drops Turkish writer's case:** <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4637886.stm> (žiūrėta 2006 m. kovo 21 d.).
9. **Russian Federation/Chechnya: Human Rights Concerns for the 61st Session of the U.N. Commission on Human Rights** // <http://hrw.org/english/docs/2005/03/10/rusia10298.htm> (žiūrėta 2006 m. kovo 21 d.).
10. **Vasilenko V. A.** Otvetstvennost gosudarstva za mezhdunarodnije pravonarusenije. – Kiev, 1976.
11. **Žr., pvz., Nina H. B. Jorgensen.** The Responsibility of State for International Crimes. – Oxford Press, 2001.
12. **Draft Articles on State Responsibility, Commentary to art. 51**// International Law Commission Report, 1996. Chapter III. (A/51/10).
13. **Plačiau** apie pastangas apibrėžti agresiją Romos diplomatinės konferencijos metu žr. **Jusys O., Paulauskas R., Švedas G.** Tarptautinis baudžiamasis teismas // Teisės problemos. 1999/4.
14. **Rome Statute of the International Criminal Court.** UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.
15. **Žilinskas J., Čepas A.** Asmenų perdavimas tarptautiniam baudžiamajam teismui ir jo problemos tarptautinėje teisėje // Jurisprudencija. Lietuvos teisės universitetas, 2002. T. 34(26).
16. **Courtois St., Werth N. ir kiti.** Juodoji komunizmo knyga. – Vilnius: Vaga, 2000.
17. **Legal Assesment of War Crimes** // The International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania <http://www.komisija.lt/4.htm> (žiūrėta 2006 m. gegužės 2 d.).
18. **A/C.3/58/9** // <http://www.un.int/ukraine/Ukr-UN/GenAs/social-human-cultur/2003/AC3589.pdf> (žiūrėta 2006 m. gegužės 5 d.).
19. **Resolution 1481 (2006)** Resolution 1481 (2006): <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/Eres1481.htm> (žiūrėta 2006 m. gegužės 5 d.).
20. **Resolution 1455 (2005):** <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta05/ERES1455.htm> (žiūrėta 2006 m. gegužės 5 d.).
21. **Resolution 1096 (1996)1** // <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta96/ERES1096.htm> (žiūrėta 2006 m. gegužės 5 d.).
22. **Izraelio** argumentai N.Dušanskio byloje – absurdiški? BNS. 2002 m. liepos 18 d.
23. **Valstybių** atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projektas, Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos patvirtintas 53 sesijoje (2001), 40 – 41 straipsniai / cit. pagal **Vadapalas V.** Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija. – Vilnius: Eugrimas, 2003.
24. **The Extradition of General Pinochet** // < <http://www.amnesty.org/ailib/intcam/pinochet/> > (žiūrėta 2006 03 21).
25. **Draft Articles on State Responsibility,** U.N. Doc. A/CN.4/L.602/Rev.1/2001
26. **Plačiau žr. Žilinskas J.** Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: LTU, 2003.
27. **Plačiau žr. Žilinskas J.** Karo nusikaltimų reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse ir jų atitikties tarptautinei teisei problemos // Jurisprudencija.
28. **Įstatymas** „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“ // Valstybės žinios. 1992. Nr. 13–342.
29. **Rwanda remembers genocide victims:** <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/3606487.stm>
30. **Holodomor:** <http://en.wikipedia.org/wiki/Holodomor> (žiūrėta 2006 m. gegužės 5 d.).
31. **Krstic IT-98-33 "Srebrenica":** <http://www.un.org/icty/krstic/Appeal/judgement/index.htm> (žiūrėta 2006 m. kovo 3 d.).
32. **Žr. Valentukevičius R.** Nusikaltimų žmoniškumui tyrimo problemos // LEX. 1998. Nr. 3.

THE PROBLEM OF INTERNATIONAL RECOGNITION OF INTERNATIONAL CRIMES AND CRIMES COMMITTED UNDER USSR OCCUPATION

Justinas Žilinskas *
Mykolas Romeris University

Summary

Definition of international crime is still a question of serious considerations. First of all, there is no unified source of international law that provides for such a definition. The only source where such an attempt was made was an intermediate edition (1996) of Draft Articles on State Responsibility prepared by UN International Law Commission. This source in Article 19 provides for three basic features of International crime:

First, an internationally wrongful act which results from the breach by a State of an international obligation; second, international obligation is so essential for the protection of fundamental interests of the international community that its breach (third) is recognised as a crime by that community as a whole.

The most problematic is the third feature, i.e. how this recognition shall be verified? Could we apply the analogy of *ius cogens* or should we recognise only explicit recognition by the states or international institutions (UN Security Council, International Court of Justice, etc.?).

After review of the state practice it becomes clear that the recognition of international crime is more political than le-

* Assoc. Prof., Department of International Law, Law Faculty, Mykolas Romeris University.

gal issue. It is peculiarly clear while comparing the international condemnation of two major totalitarian regimes: nazi Germany and communist Soviet Union. Nuremberg Tribunal universally condemned the crimes committed by Nazis in 1945, however crimes of Soviet Union have received only limited, episodic international recognition.

On the other hand, different sources of international law dealing with individual criminal responsibility for international crimes never provides for recognition criteria. State practice, particularly Pinochet case clearly shows that such a recognition is not necessary. Therefore, international recognition is useful, but not obligatory instrument in order to prosecute person responsible for international crime.

Nevertheless, the failures of Lithuanian law enforcement institutions to bring to justice persons, responsible for the crimes, committed under USSR occupation (Nacham Dušan-ski, Piotr Raslan cases) clearly show that insufficient recognition is a serious obstacle for international cooperation. Moreover, additional obstacles are caused by inadequacies of Lithuanian legal system, particularly, extended definition of genocide in Lithuanian criminal code, political decision to treat most of the crimes committed by soviet repression structures as genocide.

Keywords: international crimes, crimes against humanity, genocide.